HASAN AL-BASRÎ'S QİRAATS OPPOSİNG THE SPELLİNG OF THE MUSHAF
HASAN-I BASRÎ'NİN MUSHAF İMLASINA MUHALİF KIRAATLERİ

Süleyman KILIÇ[1]

[1]Dr. Öğretim Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 0000-0002-8106-617X

Özet

Basra kıraat ekolünün oluşumuna katkı sunan Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) Mushaf imlasına muhalefet ettiği okuyuşları çalışmanın konusudur. Hasan-ı Basrî Hicri 21 Miladi 642 yılında Medine'de doğmuş, Hz. Ali'nin halife olmasının ardından ailesiyle birlikte Basra'ya gitmiş ve Hicri 110 Miladi 728 yılında Basra'da vefat etmiştir. Hasan-ı Basrî kıraat ilminde mahir olduğu gibi tefsir, hadis, fıkıh, akait gibi diğer ilmî disiplinlerde de söz sahibidir. Hatta bu alanlardaki ilmî birikimi daha meşhurdur. Hasan-ı Basrî'nin kıraati İbn Mücâhid'în (ö. 324/936) yedili sisteminde yer bulamadığı gibi İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'nin (ö. 381/992) onlu sistemde ele aldığı *"el-Gâye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr"* eserinde de yer almamıştır. İlk olarak kıraatine ait veriler, hicri üçüncü asırdan itibaren *Meâni'l-Kur'an, İ'râbu'l-Kur'ân*, ve tefsir külliyatına ait eserlerde yer almaya başlamıştır. Hasan-ı Basrî'nin kıraati kendi alanında ilk olarak şaz kıraat kitaplarından olan İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) *"Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân"* ve İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *"el-Muhteseb"* adlı eserinde kendine yer bulmuştur. Onun kıraati muttasıl bir senede, istinsah edilen Mushaflardan ve Arap dili vecihlerinden birine uygunluk ölçülerini barındırmayan unsurlar ihtiva etmesi sebebiyle sahih on kıraatten biri olarak değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla kıraatine dair örnekler tefsir ve şaz kıraat kitaplarında ele alınmıştır. İbnu'l-Kâsıh'ın (ö. 801/1399) *"Mustalahu'l-işârât fi'l-kırââti'z-zevâidi'l-merviyyeti ani's-sikât"* adlı eserinde, on dörtlü kıraat sistemini ele alan İbnü'l-Kabâkıbî'nin (ö. 849/1445) *"Îdâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz fi'l-kırââti'l-erbaa aşra"*sında, Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *"Letâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât"* adlı eserinde, Dimyâtî'de (ö. 1117/1705) *"İthâfü fuzalâ'i'l-beşer"* adlı kitabında Hasan-ı Basrî'yi on üçüncü imam olarak ele almışlardır. Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın ve A'meş'in kıraatlerini on kıraate ekleyen İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) *"Nihâyetu'l-berara fi'l-kırââti's-selâsi'z-zâide ale'l-aşera"* adlı eseriyle on üçlü bir sistemi değerlendirirken, "*Müfradetu'l-Hasan-i'l-Basrî"* adlı çalışmasıyla Ehvâzî (ö. 446/1055) ise tek olarak onun kıraatini ele almıştır. Hasan-ı Basrî'nin kıraatine dair bilgiler son dönem çalışmalarda da ele alınmıştır. Fakat ulaşabildiğimiz kadarıyla Hasan-ı Basrî'nin Mushaf imlasına/resmine ihtilaf ettiği okuyuşlarının yer aldığı müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Araştırma, Hasan-ı Basrî'nin sadece Mushaf imlasına muhalif olan okuyuşlarını klasik eserlerden tetkik edilmesidir. Dolayısıyla nitel araştırma yöntemlerinden kaynak tarama metoduyla yapılan bir durum çalışmasıdır.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Kur'an, Hasan-ı Basrî, Basra, Şaz

Abstract

The recitations of Hasan al-Basrî (d. 110/728), who contributed to the formation of the Basra school of Qiraat, in which he opposed the Mushaf orthography are the subject of this study. Hasan al-Basrî was born in Medina in 21 AH, 642 AD, travelled to Basra with his family after the caliphate of Hz Ali, and died in Basra in 110 AH, 728 AD. Hasan al-Basrî was skilful in the science of Qiraat as well as other scientific disciplines such as tafsir, hadith, fiqh, and aqeedah. In fact, his scholarly accumulation in these fields is more famous. Hasan al-Basrī's qiraʾāt was

not included in Ibn Mujāhid's (d. 324/936) system of seven, nor in Ibn Mihrān al-Nīsābūrī's (d. 381/992) work ‘al-Gāya fi al-qirāʾāti al-ʿashr’, which deals with the system of ten. For the first time, data on his qiraʾāt began to appear in the works of Meān al-Qurʾān, Iʿrāb al-Qurʿān, and the corpus of tafsīr from the third century onwards. Hasan al-Basrī's qira'at first found its place in Ibn Ḥālawayh's (d. 370/980) ‘Muhtasar fī shawāzzi al-Qurʾān’ and Ibn Jinnī's (d. 392/1002) ‘al-Muhteseb’, which are among the books of Shaz qira'at. His qiraat is not considered as one of the ten authentic qiraats because it contains elements that do not meet the criteria of conformity with a muttasıl sira, the Mushafs that have been copied, and one of the varieties of the Arabic language. Therefore, examples of his qiraat are discussed in the books of tafsir and Shaz Qiraat. Ibn al-Qāsih (d. 801/1399) in his ‘Mustalah al-ishārāt fi al-qırāti al-zawāidi al-merviyyati ani al-sikāt’, Ibn al-Kabāqibī (d. 849/1445) in his ‘ʿIdāḥ al-rumūz wa miftāḥ al-künūz fi al-qırāāti al-arbaa ashra’, and Kastallānānī in his ‘Ādāḥ al-rumūz wa miftāḥ al-künūz fi al-qırāati al-arbaa ashra’. 849/1445) in his ‘īdāḥ al-rumūz wa miftāḥ al-künūz fi al-qirāti al-arbaa ashra’, Kastallānī's (d. 923/1517) in his ‘Letāʾif al-ishārāt li-funūn al-kırāʾāt’, and Dimyātī (d. 1117/1705) in his ‘Ithāf al-fuzalāʾi al-bashar’, Hasan al-Basrī was treated as the thirteenth imam. Ibn al-Jazari (d. 833/1429), who added the qiraats of al-Hasan al-Basrī, Ibn Muhaysayn, and Aʿmash to the ten qiraats. 833/1429), who added the qiraat of al-Ḥasan al-Basrī, Ibn al-Jazari (d. 833/1429), Ibn al-Jazari (d. 446/1055), who added the qiraat of al-Ḥasan al-Basrī, Ibn Muhaysayn, and Aʿmash to the ten qiraat, evaluated a system of ten triads with his work titled ‘Nihāyat al-berara fi al-qiraāti al-ṣalāsi al-zāide ala al-ashera’, while al-Akhwāzī (d. 446/1055), with his work titled ‘Mufradat al-Ḥasan al-Basrī’, dealt with his single qiraat. Information about al-Ḥasan al-Basrī's qiraat has also been discussed in recent studies. However, as far as we have been able to reach, there is no detached study that includes Hasan al-Basrī's recitations in which he disagreed with the Mushaf orthography/painting. The research is to examine only Hasan al-Basrī's readings that are opposed to the Mushaf orthography from classical works. Therefore, it is a case study conducted with the literature review method, one of the qualitative research methods.

Keywords: Qiraat, Qur’an, Hasan al-Basrî, Basra, Shaz

1. GİRİŞ

Hasan-ı Basrî kıraat ilminde mahir olduğu gibi tefsir, hadis, fıkıh, akait gibi diğer ilmî disiplinlerde de söz sahibidir. Hatta bu alanlardaki ilmî birikimi daha meşhurdur. Bir ilmî disiplinden öte hayatın anlamını kazanma ve İslam ahlakının yerleşmesi için bu ilimlerin öğrenilmesi ve hayata yansımasından hareketle kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi ilimlerle hemhâl olup ilgilenmiştir. Yoksa bizatihi bu alanların birinde öne çıkmak için hususi zaman ayırmamıştır. Onun hayat felsefesi züht hayatı yaşayarak dünyaya önem vermemek havf ve reca arasında ahireti kazanmaktır. Kötülüğün ve zulmün karşısında İslam’ın güzel ahlakını öne çıkarmak maksadıyla bu ilimleri meclislerde halka aktararak fiilî bir ayaklanma yapmıştır. Dolayısıyla bu hayat tarzından ötürü klasik kaynaklar onu daha çok züht yönü ile öne çıkarmaktadır. Hâlbuki o bir mutasavvıf olma gibi bir eyleme girmediği gibi bir müfessir, bir kâri, bir muhaddis vs. olma gibi bir çaba da sarf etmemiştir. Örneğin Affân b. Müslim (ö. 220/835), Musa b. İsmail ve Cerîr b. Hâzım’dan şöyle bir ifade aktarılmaktadır; *“Hasan bir hadisi rivayet ederken o hadise eklemeler ve çıkarmalar yapar fakat hadisle aynı anlamı ifade ederdi.”* Bu tutum tedvin dönemi hadis ilminde kabul edilmezdi. Buradan anlaşılıyor ki o, hadisi manen anlatır ve hayata nasıl yansıması gerektiği üzerinde dururdu. Onun bu ilimlerde söz sahibi olmasındaki asıl amacı bu ilmî disiplinler vesilesiyle İslam’ı daha güzel yaşamak ve yaşatmaktır. Bu anlayıştan hareketle o Basra’da kıraat ilmiyle de meşgul olmuş ve özel dersler almıştır. Hasan-ı Basrî’nin kıraat ilmiyle ilgili yönü önem arz etmektedir. Bu önemin Hasan-ı Basrî’nin şöhretinden kaynaklandığı gayet açıktır. Fakat onun kıraati İbn Mücâhid’în yedili

sisteminde yer bulamadığı gibi İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'nin (ö. 381/992) onlu sistemde ele aldığı *"el-Gâye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr"* eserinde de yer almamıştır. İlk olarak kıraatine ait veriler, hicri üçüncü asırdan itibaren *Meâni'l-Kur'an, İ'râbu'l-Kur'ân* ve tefsir külliyatına ait eserlerde yer almaya başlamıştır. Hasan-ı Basrî'nin kıraati kendi alanında ilk olarak şaz kıraat kitaplarından olan İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) *"Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân"* ve İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *"el-Muhteseb"* adlı eserinde kendine yer bulmuştur. Onun kıraati muttasıl bir senede, istinsah edilen Mushaflardan ve Arap dili vecihlerinden birine uygunluk ölçülerini barındırmayan unsurlar ihtiva etmesi sebebiyle sahih on kıraatten biri olarak değerlendirilmemiştir. Bu sebeple kıraatine dair örnekler tefsir ve şaz kıraat kitaplarında ele alınmıştır.

Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed İbnu'l-Kâsıh'ın (ö. 801/1399) *"Mustalahu'l-işârât fi'l-kırââti'z-zevâidi'l-merviyyeti ani's-sikât"* adlı eserinde, on dörtlü kıraat sistemini ele alan Şemsuddîn Muhammed b. Halîl el-Kabâkıbî'nin (ö. 849/1445) *"Îdâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz fi'l-kırââti'l-erbaa aşra"*sında, Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *"Letâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât"* adlı eserinde, Dimyâtî'de (ö. 1117/1705) *"İthâfü fuzalâ'i'l-beşer"* adlı kitabında Hasan-ı Basrî'yi on üçüncü imam olarak ele almışlardır. Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın ve A'meş'in kıraatlerini on kıraate ekleyen İbnü'l-Cezerî, *"Nihâyetu'l-berara fi'l-kırââti's-selâsi'z-zâide ale'l-aşera"* adlı eseriyle on üçlü bir sistemi değerlendirirken, *"Müfradetu'l-Hasan-i'l-Basrî"* adlı çalışmasıyla Ehvâzî (ö. 446/1055) ise tek olarak onun kıraatini ele almıştır.

Hasan-ı Basrî'nin kıraatinde Resm-i Osmaniyye muhalif kıraatler bulunmaktadır. Bu kıraatlerin hangi ayetler olduğunu belirlemek çalışmanın konusudur. Hasan-ı Basrî'nin kıraatinde Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflara ihtilaf ettiği okuyuşlarının yer aldığı müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Kıraat ilmi alanındaki bu boşluğu doldurması açısından çalışmanın alana katkı sunacağını düşünmekteyiz.

1. Hasan-ı Basrî'nin Hayatı

Çalışmanın merkezinde Hasan-ı Basrî'ye ait kıraat vecihleri yer almasından dolayı burada onun hayatıyla ilgili bazı bilgilere yer vermek istiyoruz.

Hasan-ı Basrî Hicri 21 Miladi 642 yılında Medine'de doğmuş, Hz. Ali'nin halife olmasının ardından ailesiyle birlikte Basra'ya gitmiş ve Hicri 110 Miladi 728 yılında Basra'da vefat etmiştir.

2. Hasan-ı Basrî'nin Siyasi Duruşu

Hasan-ı Basrî hicri 21 yılında dünyaya geldiğine göre yaşadığı dönem, Hz. Ömer'in hilafetinin son iki yılı ve sonrasında gelen Râşit halifeler ve Emevî devleti idaresine denk düşmektedir. Hasan-ı Basrî 14 yaşındayken, hicri 35 yılında Kûfe halkının öncülüğünde Basra ve Mısır'la birlikte ortalama 1500 kişi Medine'ye gelerek Hz. Osman'dan valilerin azledilmesini istemişlerdir. Hz. Osman valilerin bir kısmını görevden almasına rağmen bu grupların, razı olmaması ve fitnecilerin ateşi körüklemesi sonucunda ortaya çıkan ayaklanmalar, İslam dünyasında ortaya çıkan ve sonuçları uzun yıllar devam eden üzüntülü tarihî olaylara sahne olmuştur. Hasan-ı Basrî, Hz. Ali'nin halife olmasının ardından ailesiyle birlikte Basra'ya gitmiş ve ömrünü burada geçirmiştir. Hz. Ali'nin hilafete gelmesiyle birlikte ortaya çıkan Cemel Vakası sırasında Hasan-ı Basrî 15 yaşındaydı. Kaynaklarda bu olaya katılıp katılmadığına dair bir bilginin olmaması, muhtemelen bu olayda aktif rol almadığına işaret etmektedir. Râşit halifeler döneminin sona ermesinden sonra Emevîler dönemi başlamıştır. Hayatının çoğunluk yıllarını bu zamanda yaşayan Hasan-ı Basrî Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Basra'ya taşınmış ve ölene kadar hayatını burada sürdürmüştür. Muâviye halife olunca Abdullah b. Âmir'i

yeniden Basra valiliğine tayin etmiştir. İbn Âmir'in naibi Abdurrahmân b. Semüre (ö. 50/670) ile birlikte yirmi bir yaşındayken Hasan-ı Basrî, Zâbülistan, el-Endukân veya el-Enduğân seferlerine üç yıl boyunca katılmıştır.

Hasan-ı Basrî, siyasi gelişmeler karşısında hakkı daima savunarak, yanlış eylem kimden gelirse gelsin korkmadan eleştirmiştir. Emevî halifelerini ve onların valilerini âdil olmaya davet edip, Muâviye'nin istişareyi bir yana bırakıp kılıç kuvvetiyle iktidara gelmesini, siyasî sebeplerle Ziyâd b. Ebîh'i kendi nesebine katmasını, Hucr b. Adî'yi haksız olarak öldürtmesini ve layık olmadığı hâlde oğlu Yezîd'i veliaht yapmasını büyük hatalar olarak görmüş ve bu yanlışlardan birinin bile kişinin mahvolmasına yeteceğini ifade etmiştir.

Muâviye'nin vefatından sonra tahta geçen oğlu Yezîd, hicri 60 yılında Basra valiliğine Ubeydullah b. Ziyâd'ı (ö. 67/686) atamıştır. Ubeydullah, babası Ziyâd b. Ebîh'den daha sert tedbirler alarak Kerbelâ olayının yaşanmasına sebebiyet veren katillerden biri olup tarihe kara leke olarak geçmiştir. Bu dönemde git gide şöhreti yayılan ve saygınlığı artan Hasan-ı Basrî'ye halk gelip bu durumlar karşısında nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair fikir alışverişinde bulunmuştur. O, bunun gibi yapılan zulüm karşısında ayaklanma girişimine niyet etmiş halkı teskin ederek fitnelere alet olmamayı sürekli öğütlemiştir. Siyasi idarenin olumsuz yönlerini eleştiren Hasan-ı Basrî, Ömer b. Abdülazîz'in adalet anlayışıyla takip ettiği siyasi adımlarına destek vermiştir. II. Yezîd'in ölümünün ardından saltanatı yaklaşık yirmi yıl sürecek olan Hişâm b. Abdilmelik b. Mervân (ö. 125/743) tahta çıkmıştır. Hişâm'ın halifeliğinin dördüncü yılında Hasan-ı Basrî Basra'da vefat etmiştir. Siyasî olaylara tarafsız kalması, fitneye ve isyana karşı durması, halka dünyanın geçici olduğunu vurgulayıp ahirete önem vermeye davet etmesi gibi tutumları Basra valilerinin ve merkezî hükümetin işine gelmiş ve bu sebeple onun eleştiri ve kınamalarına katlanmışlardır.

Hasan-ı Basrî bir defasında kendisine, niçin idarecilerin yanına giderek onları iyiliğe emredip kötülükten uzaklaştırmadığı sorulunca, *"Bir mümine kendini zillete düşürmesi yaraşmaz. Çünkü idarecilerin kılıçları bizim dilimizi geçer, konuştuğumuzda da kılıçlarıyla şunu yaparlar."* -eliyle vurma işareti yapmış-. Bu sözler başta bulunan idareciyi iyi tanıdığını ve sözden anlamayan kimseden uzak durulması gerektiğini aksi hâlde canına mal olabileceğini ifade etmektedir.

3. Hasan-ı Basrî'nin İlmi ve Ahlakı

Hasan-ı Basrî bebeklik ve küçüklüğünü Peygamberimizin eşi validemiz Ümmü Seleme'nin yanında geçirmesi onun gelecekte ilim yönünden üstün vaziyet sahibi bir konuma geleceğine işaret etmektedir. Annesinin evin ihtiyaçlarını görmek için evden uzaklaştığı sırada Ümmü Seleme'nin onu emzirmiş olmasından dolayı hikmet ve fesahatinin bu emmenin bereketinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Hasan-ı Basrî; Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Ebû Hüreyre, Enes b. Malik, İmrân b. Husayn (ö. 52/672), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) ve daha birçok sahabeyi görüp onlardan istifade etme şerefine nail olup onlardan rivayette bulunmuştur. İslam dininin öncü şahsiyetleriyle olan birlikteliği Hasan-ı Basrî'ye büyük katkılar sağlamış ve onu elde ettiği ilmî makama yükseltmiştir.

Hayatının ilk yıllarını sahabeyle birlikte yaşama fırsatı bulması hem ahlaki hem ilmî hem de manevi birikim elde etmesinin en etkin sebepleri arasında yer almaktadır. Nitekim o, Hz. Ömer başta olmak üzere birçok sahabenin duasını almış ve daha on dört yaşında iken Kur'an'ı ezberlemiştir. Tefsir ilmini İbn Abbas'tan öğrenen Hasan-ı Basrî, yetmişi Bedir gazisi olmak üzere 120 kadar sahabe ile görüşme imkânı bulmuş ve hayatını onların hayatı gibi yaşayarak onlara benzemeye çalışmıştır. Fakat *İlelü'l-hadîs* alanında meşhur olan Basra'lı muhaddis İbnü'l-Medînî (ö. 234/848-849) bu görüşün doğru olmadığını onun zamanında Bedir ehlinin sayısının anca elliye ulaştığını ve yirmi dördünün ise muhacirlerden olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Ali'nin hilafetiyle birlikte Basra'ya taşınan Hasan-ı Basrî ilmî faaliyetlerini buradan sürdürmüştür.

Hasan-ı Basrî bölgesinde çıkan karşılıklılıklar karşısında hakkı savunmuş ve yanlış eylemin kimden gelirse gelsin cesurca eleştirip hiçbir siyasi ayaklanmanın yanında yer almamıştır. O genç yaşlarında seferlere katılmış ve bu seferlerde gösterdiği cesaret ve maharet onunla beraber savaşan arkadaşları tarafından methedilmiştir. Emevî halifelerini ve onların valilerinin âdil olmayan kararlarına ve uygulamalarına karşı hakkı savunmuş ve onları hakka ve adaletli olmaya davet etmiştir. Dünya nimetlerinin geçici olduğunu ve ahiret için çalışılması gerektiğini vurgulayan Hasan-ı Basrî birçok sahabeden hadis rivayet etmiştir. Tâbiîn neslinin en faziletlilerinden biri olarak kabul edilen Hasan-ı Basrî için "Basra halkının şeyhi, Basralılar'ın imamı, Şeyhu'l-İslam" unvanları yanında mutasavvıflar tarafından "takva sahiplerinin öncüsü, hakkın gerçek velisi, fütüvvet ehlinin önderi" şeklinde sözler ifade edilmiştir. Şu iyi bilinmektedir ki; Hasan-ı Basrî'nin yaşadığı dönemde ilimler henüz tamamıyla teşekkül etmediği için kendisini bir ilmî disipline mensup olarak göstermek mümkün değildir; sadece tâbiîn âlimlerinin gayretleri neticesinde daha sonra ortaya çıkacak olan muhtelif ilimlerin konularına giren meseleler hakkındaki görüşlerinden söz edilebilir. Bu alanlarla ilgili sözleri ve davranışları onun günlük hayatının bir parçasıdır; amacı, dar anlamıyla ilmî faaliyetlerde bulunmak değil insanların hayatlarında karşılaştıkları meseleleri Kitap ve Sünnet'e dayanarak halletmektir.

Hasan-ı Basrî düşüncesinde takip ettiği yolu şu şekilde ifade eder: *"Allah nazar ve tefekkür eden, tefekkür ettiğine itibar eden, itibar ettiğini gören, gördüğüne sabreden kişiye rahmet etsin. Bazı toplumlar gördükten sonra sabretmedikleri için kalplerine korku girdi ve isteklerine ulaşamadıkları gibi ayrıldıklarına da dönemediler; böylece dünyada ve ahirette hüsrana uğradılar"*. İnsanı en çok ilgilendiren alanın "ahlak" olduğunu öne çıkartan Hasan-ı Basrî; neyin iyi, neyin kötü olduğunun tartışıldığı nazari bir alan olarak önemli değildir; asıl önemli olan, insanla onun içinde yaşadığı dünyanın ve hayatın anlamını sorgulayan ve bunun sonucunda kendisini davranışlarda ortaya koyan bir şuur hâli olarak ahlaktır ve bu şuur hâli, kişinin etrafında olup bitenlere bunları anlamak amacıyla bakmasını, baktığını görerek anlamını belirlemesini ve bunun gereğini bilfiil yerine getirmesini ifade ederek ahlakı tanımlamaktadır.

Hasan-ı Basrî hayatın temel amacının ahireti kazanma olduğunu öne çıkaran fikrinden hareketle bu dünyada önemli gördüğü meselelerin başında ahlakı getirmektedir. Güzel ahlakın yerleşmesi için bilgi ve bu bilginin teoriden pratiğe geçmesini ve kişinin hayatının her safhasında yer bulmasını önemsemektedir. Bu anlayışla başa gelen musibetlere sabredebilmeyi Allah'tan geldiği inancını kaybetmeden korku ve ümit arasında bir hayat sürüp dünyadaki hayatı tamamlayabilmeyi düstur edinerek bir züht hayatı yaşayıp tavsiye etmektedir. Dünya hayatının sona ermesi demek olan ölümü bir ölüm olarak değil yeniden diriliş, yeni bir varoluşa geçiş süreci olarak ifade etmektedir. Hayatın tüm sıkıntı ve imtihanlarına karşı korku ve ümit arasında yaşamını yitirenler için şunu söylemektedir: *"Ölerek rahata kavuşan ölü değildir; asıl ölü yaşayanların ölüsüdür. Ölü umutsuzluğa düşmüş, gönlünü karartmış ve rabbinden umudunu kesmiş olan kimsedir. Helak olanın niçin helak olduğu değil kurtulanın nasıl kurtulduğu bizi ilgilendirir."*

Hasan-ı Basrî; dinde âlim, İslam'ın hükümlerinin iyi bilen bir fakih, kendisine daime güvenilen emin, sika, züht hayatı yaşayan zahit ve dindar, çokça ibadet eden iyi bir kul, Arapçayı güzel konuşan fasih, yüzü güzel ve yakışıklı, halkın ve âlimlerin yanında yüksek mertebesi ve makamı olan kıymetli biridir.

Kader konusundaki görüşlerinden dolayı Hasan-ı Basrî'nin kimi zaman Mutezile olduğu dile getirilirken kimi zaman da ehli sünnet olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Mutezile mezhebini

kuran âlimlerin onun öğrencileri olması ve kader konusunda onu referans aldıklarını söylemesi üzerine bazı ilk dönem ehli sünnet âlimlerince tenkit edilmiştir. Bunun yanında onun görüşlerini açıklama yoluna gidip ehli sünnetin kader anlayışla aynı fikri benimsediğini ifade eden âlimler de bulunmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Hasan-ı Basrî nazari bilgilerin ve kavramların tartışmasından uzak, Emevî siyasi entrikalarından beri durup sahabe hayatı gibi bir hayat yaşama prensibi edindiği ve bu doğrultuda hareket ettiğinden sonradan gerçekleşen bu tartışmaların içerisinde yer almamaktaydı. **"Ey âdemoğlu asla olanlardan olma"** (يَابْنَ اٰدَمَ لَا تَكُونَنَّ كُنتِيًّا) diyerek bir grubun, bir oluşumun içinde yer almamayı, sıradan bir Müslüman gibi olmayı öğütlemesi onun ayrıştırılan hiçbir kavramın veya oluşumun bir parçası olmadığı prensibine sahip olduğunu göstermektedir.

Hasan-ı Basrî bir hadis rivayet ederken o hadisin metnine eklemeler ve çıkarmalar yaparak açıklamasından dolayı hadiste manen rivayetle meşhur olmuştur. Onun rivayet ettiği hadisler muhaddisler nezdinde mürsel hadis kategorisinde ele alınmıştır. Hasan-ı Basrî'nin *"Kitâbü't-Tefsîri'l-Kur'ân"* -bir grup bu kitabı rivayet eder-, *"[Kitâbün] ilâ Abdülmelik b. Mervân fi'r-reddi ale'l-Kaderiyye"* adlı eserleri vardır. Bunun dışında kendisine isnat edilen başka eserler de mevcuttur. Fakat onun kaleme aldığı tüm eserlerini vefatına yakın hizmetçisine yaktırdığı rivayet edilmektedir.

Buradan anlaşılıyor ki eserleri daha sonra öğrencileri tarafından onun adına yazıya geçirilmiştir. Onun hadis, kıraat, tefsir, akait gibi alanlara ait görüş ve ilmî birikimini rivayet edenlerin birbirine zıt olabilecek görüşleri barındırması sebebiyle bu rivayetlere temkinli yaklaşılmıştır. Dolayısıyla hadiste bir taraftan sika olarak değerlendirilirken diğer taraftan rivayetin senedinden dolayı hadisin değeri mürsel konumuna düşmektedir. Yine kıraat ilminde kâri olarak takdim edilirken kıraati şaz konumuna alınmıştır. Kıraatinin sahih değerine yükselmemesinin temelinde senet ve ravilerin rivayetinde illet bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple ondan gelen bazı okuyuşların Mushaf imlasına veya ammenin okuyuşuna muhalif olduğu görülmektedir. Şunu ifade edelim ki onun kıraatinin tamamı şaz değildir. Yüzde ellinin üzerindeki kıraati sahih on imamın kıraatiyle örtüşmektedir. Fakat Kur'an kıraatine bir bütüncül olarak bakıldığından yüzde bir bile sahihlik ilkesine uymayan kıraatler isnat edildiği isimle birlikte şaz kapsamına alınmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden "kaynak tarama" metoduyla yapılacak bir durum çalışmasıdır. Konuyla alakalı genel veya özel bilgi veren klasik ve modern dokümanlar elde edilmiştir. Araştırmanın konusuyla alakalı gerekli bilgiler titizlikle ve sistematik olarak analiz edilmiş ve Hasan-ı Basrî'nin Resm-i Osmaniyye muhalif kıraatleri tespit edilmiştir. Çalışmanın literatürüyle alakalı ilk eserler yukarıda verilen bilim adamları ekseninde olmuştur. Daha sonra her dönemde yapılmış olan farklı çalışmalardan istifade edilmiştir. Bu çalışmalar arasında yer alan Basra kıraat imamlarının harflerini tek bir çatı altında toplayıp ortak noktalarını, kendi aralarında ve diğer kıraat imamlarıyla olan farklılıklarını ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat klasik dönemden günümüze kadar Basra kıraat imamlarının münferit olarak kıraat özelliklerine dair çalışmalar olduğu gibi, şaz kıraat kapsamında alınan eserlerde Hasan-ı Basrî ve Yezîdî'nin kıraatlerine dair diğer şaz imamları da ele alan çalışmalar yapılmıştır.

3. HASAN-I BASRÎ'NİN MUSHAF İMLASINA MUHALİF KIRAATLERİ

Hasan-ı Basrî'nin Mushaf imlasına muhalif olan okuyuşlarının bazılarında mana yönünden farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Fatiha suresi 6. Ayeti Hasan-ı Basrî "صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا"

şeklinde Mushaf imlasından farklı olarak okumaktadır. Bu durumda mana marifelikten nekreye dönmekte ve ***"Bizi dosdoğru bir yola ilet"*** şeklinde bir farklılığa uğramaktadır. Yine Hasan-ı Basri, Bakara suresi 19. ayette yer ala "الصَّوَاعِقِ" kelimesini "الصَّوَاقِعِ" şeklinde son iki harfin yerlerini değiştirerek okumaktadır. Bu okuyuşa benzer olarak okuyan başka imam bulunmamaktadır. Mushaf imlasına uygun olan şekliyle bu kelime *"yıldırım"* anlamına gelen "صَاعِقَة" kelimesinin çoğuludur. Son iki harfin değişmesi durumunda mana *"bayılmak, başına vurmak, yıldırım çarpmak"* gibi anlamlara gelen "صقع" kelimesinin çoğulu olmaktadır.

Hasan-ı Basri'nin Mushaf imlasına muhalif kıraatleri şunlardır:

1. Bakara suresinde 19'da "الصَّوَاعِقِ" lafzı "الصَّوَاقِعِ" olarak kâf ayn harfinde önce olacak şekilde, 70'te bulunan "تَشَابَهَ" fiili "مُتَشَابِهٌ" şeklinde, 100'de "عَاهَدُوا" lafzı "عُوهِدُوا" meçhul formda 102'de "الشَّيَاطِينُ" lafzı "مَا تَتْلُوا الشَّيَاطُونَ" merfu formda, 161'de "اَجْمَعِينَ" lafzı "وَالْمَلٰئِكَةُ وَالنَّاسُ اَجْمَعُونَ" şeklinde, 279'da bulunan "فَأْذَنُوا" fiili "فَأْيْتِنُوا" şeklinde okunması resmî kıyasiye muhaliftir.

2. Âl-i İmrân suresi 87'de "اَجْمَعِينَ" lafzı "وَالْمَلٰئِكَةُ وَالنَّاسُ اَجْمَعُونَ* لَعْنَةَ اللهِ" şeklinde.

3. En'âm suresi 71'de "كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ" lafzındaki altı çizili kelime "الشَّيَاطُونَ" şeklinde resmî Mushaf'a muhalif olarak.

4. Tevbe suresi 110'da "اِلَى اَنْ تَقَطَّعَ" "اِلَّا اَنْ تَقَطَّعَ" illâ edatı burada harfi cer olan ilâ şeklinde. Aynı okuyuşu Ya'kûb da yapmaktadır.

5. İsrâ Suresi 71. "يَوْمَ يَدْعُوا كُلُّ أُنَاسٍ بِكِتَابِهِمْ" şeklinde, Hasan-ı Basrî bu ayette yer alan "بِإِمَامِهِمْ" kelimesi yerine "بِكِتَابِهِمْ" lafzıyla okumaktadır.

6. Kehf Suresi 38'de "أَنَا هُوَ اللهُ" لٰكِنْ أَنَا ziyadesiyle ve nûn cezimli şekilde Mushaf imlasına muhalif olarak.

7. Hac Suresi 25'te "وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ" ayetinde bulunan "فِيهِ بِـ" lafızları hazf edilerek "وَمَنْ يُرِدْ إِلْحَادَهُ" şeklinde.

8. Şuarâ Suresi 210 ve 221'de bulunan "الشَّيَاطِينُ" lafzı Mushaf imlasına muhalif olarak "الشَّيَاطُونُ" şeklinde.

9. Neml Suresi 2'de "تُكَلِّمُهُمْ" lafzı yerine Mushaf imlasına muhalif olarak "تَسِمُهُمْ" lafzıyla.

10. Lokmân suresi 27'de "يُمِدُّهُ" yâ dammeli ve mîm kesralı ve ayette yer alan "يُمِدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ" altı çizili "مِنْ بَعْدِهِ" lafzının hazf ile.

11. Zâriyât Suresi 44'te "الصَّاعِقَةُ" lafzı yerine "الصَّوْ قِعِ" şeklinde okunması Mushaf imlasına uymamaktadır.

12. Kamer Suresi 12'de "الْمَاءُ" lafzı yerine "الْمَاوَانِ" şeklinde okunması Mushaf imlasına uymamaktadır.

4. SONUÇ

Hasan-ı Basrî'nin kıraatinin şaz olmasındaki temel sebep kıraat rivayetinin senedi muttasıl ile sonraki nesillere ulaşmamış olmasıdır. İkinci sebep ise kıraatinde Resmî Osmaniye'ye muhalif okuyuşları barındırmış olmasıdır. İkinci bölümde hayatı ile ilgili detaylı şekilde ele alındığı gibi Hasan-ı Basrî kıraat, tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlarda şöhret elde etmiş büyük bir âlimdir. Dolayısıyla kendi zamanında okuduğu kıraatle ilgili şaz kıraat imamı olarak betimlenmesi için elimizde kesin bir delil yoktur. Dolayısıyla yaşadığı dönemde okuduğu kıraati şaz değil sonraki dönemde ona dayandırılan bazı okuyuşları şazdır. Onun kıraatiyle alakalı şaz nitelemesine ancak ona nakilde bulunanlar üzerinden değerlendirme yaptığımız zaman varmış oluruz. Bizatihi Hasan-ı Basrî'yi şaz imam olarak değerlendirmekle, sonradan ona isnat edilen kıraatlerin belli kısmını şaz olarak değerlendirmek iki farklı şeydir. Bununla birlikte on kıraat

üzerine ilave edilen dört kıraatin şaz olmasından ötürü bir genelleme yapılarak bu tarz ifade(ler) kullanılmıştır. Her ne kadar on üzerine ilave edilen dört kıraat imamı genel anlamda şaz imamlar olarak anılsa da burada ince bir çizgi çizerek bu imamların şaz değil, onlardan rivayet edilerek günümüze ulaşan kıraatlerin sahih kıraat şartlarını ihtiva etmemesinden dolayı şaz okuyuşlarının olduğunu söylemek gerekir.

Nitekim sahih kıraatten biri olan Ebû Amr'ın kıraatini öğrencisi Yezîdî aktarmaktadır. Yezîdî, Ebû Amr'ın ravilerinin hocasıdır. Yezîdî, Ebû Amr'ın ravilerine aktardığı/öğrettiği kıraatle ilgili şaz mevzu bahis derken kendisine isnat edilen kıraatler için aynı şey söz konusu değildir. Yani kendisine isnat edilen kıraat şaz kapsamında değerlendirilmiştir.

Benzeri durum kıraat imamlarının ravileri için de vardır. Hasan-ı Basrî'nin ravisi Ebû Ömer ed-Dûrî bunlardan biridir. Dûrî, Ebû Amr ve Kisâî'nin ravisi durumunda herhangi bir kıraatle ilgili şaz durumluk söz konusu değilken, Hasan-ı Basrî kıraatinde şaz kapsamında değerlendirilmektedir. Bu durumda bize kıraat imamlarının kendilerinin değil, onlardan aktarılan kıraatlerin şaz olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Daha öncede ifade edildiği gibi Hasan-ı Basrî'nin kıraatinin şaz kapsamına alınmasının temel sebebi rivayet zincirindeki problemdir. Bu durum ya ravi veya tariklerin zayıf olması, ya Basra kıraatinin temeli olan Ebû Amr'ın kıraatine muhalif olması, ya kıraati okuyanın şöhret kazanmamış kimseler tarafından aktarılması/okunması, ya kârinin şaz okuyuşları yapmakla anılması/tanınması, ya da muhakkik kıraat âlimlerinin aktarılanı şaz olarak değerlendirmesi son olarak da okuduğu kıraatlerin kıraat-i aşerede bulunmaması şeklinde olabilir.

5. KAYNAKLAR

Abbas, İhsan. *Hasan-ı Basrî*. Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1952.

Ahmed Cevdet Paşa. *(Kısas-I Enbiya Vetevârih-I Hulefâ) Peygamberler ve Halifeler Tarihi*. Çeviren Metîn Muhsin Bozkurt, Çile Yayınları.

Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi II Hulefâ-i Râşidin Dönemi*. Ensar Neşriyat, 2007.

Aydınlı, Abdullah. "Hasan Basri: Hayatı ve Hadîs İlmindeki Yeri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 8, 8, Haziran 1988, ss. 91-111.

A'zâmi, Ali Zârif el-. *Muḫtaṣaru Târiḫî Basra*. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2001.

Bennâ, Ahmed b. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-. *İthâfü fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâ'ati'l-erba'ate 'aşer*. Âlemu'l-Kütüb, 1987.

Demircigil, Bayram. *Hasan-ı Basrî Kıraati ve Kur'an Tefsirine Katkısı*. 2016. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Ehvâzî, Ebû Alî Hasen b. Alî b. İbrâhîm b. Yezdâd el-. *Müfradetü Hasan-ı Basrî*. el-Mektebetü'l-İslâmî, 2006.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. Dârû'l-Mısriyye, 1972.

Hayyât, Halîfe b. *et-Târîḫ*. Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ*. Vizâratü'l-Evkâf, 1994.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. Dâru Sâdir, 1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Dâru Hecer li't-Tabâ'ti ve'n-Neşri ve't-Tevz'i ve'l-'İlâni, 1997.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrem b. Ali b. Ahmet el-Ensari. "Lisanü'l-Arab". *Lisanü'l-Arab*, ts., s. 3563.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. Mektebetü'l-Hancî, 2001.

---. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. Mektebetü'l-Hancî, 2001.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Muntaẓam fî târîẖi'l-mülûk ve'l-ümem*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

İbnü'l-Kâsıh, Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî. *Mustalahu'l-işârât fi'l-kırâ'âti's-selâsete 'aşere'l-merviyyeti 'ani's-sikât*. 1422. Ümmülkurâ Üniversitesi/ed-Da've ve Usûlu'd-dîn Fakültesi, Doktora Tezi.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-. *el-Fihrist*. Editör Abdülkadir Coşkun, Çeviren Ramazan Şeşen, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

İbrahim Damra, Tevfik. *Celâu basarî fî kırâati Hasan-ı Basrî birivâyeti Şüca' el-Belhî ve ed-Dûrî*. Mektebetü'l-Vatanî, 2010.

Kabâkibî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Halîl b. Ebî Bekr el-Halebî el-. *İzâhu'r-rumûz ve miftahû'l-künûz fi kıraâti'l-erbea 'aşere*. Dâru Ammâr, 2003.

Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-. *Leṭâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-ḳırâ'ât*. Merkezü Dirâsâti'l-Kurâniyye, 2013.

Mütevelli, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Fevâ'idü'l-mu'tebera fi'l-ahrufi'l-erba'ati'z-zâ'ide 'ale'l-'aşere*. Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2015.

Öz, Emine Tuğba. "Hz. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları". *İlsam Akademi Hakemli Dergisi*, c. 1, sy 2, 2, Eylül 2021, ss. 177-99.

Şakir, Mahmud. *et-Târîhu'l-İslâmî*. 7. bs, el-Mektebetü'l-İslâmî, 2000.

Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*. 2. bs, Dâru'l-Meârif, 1967.

Uludağ, Süleyman, vd. "Hasan-ı Basrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 16, TDV Yayınları, 1997, ss. 291-307.

Vefâi, Abdürrezzak Mustafa. *en-Nücûmu't-tavâli' cemu erbeati'l-levâmi' cemu'l-kırâêti'l-erbeati*. Dâru'l-Lu'luât, 2022.

---. *Nûru Sadrî bi kıraâati'l-Hasan-i'l-Basrî*. 2023.

Yiğit, İsmail. "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, TDV Yayınları, 1995, ss. 87-104.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Ma'rifetü'l-ḳurrâ'i'l-kibâr 'ale'ṭ-ṭabaḳāt ve'l-a'ṣâr*. İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.

---. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. Müessesetü'r-Rasâle, 1996.